

РОЗДІЛ I

Творчість Євгена Сверстюка в контексті української та світової літератури

УДК 82.09

Наталія Астрахан

Християнство як основа літературно-критичної інтерпретаційної стратегії Євгена Сверстюка (на матеріалі книги «Блудні сини України»)

У статті християнські ідеї розглянуто як визначальні стосовно формування персональної літературно-критичної інтерпретаційної стратегії Євгена Сверстюка. На прикладі книги «Блудні сини України» показано, що саме з таких позицій Сверстюк-критик здійснює прочитання-інтерпретацію літературних творів, маючи на меті, передусім, корекційно-реставраційний вплив на читацьке сприйняття та презентацію такої концепції художньої літератури, яка відповідає християнському уявленню про можливості Слова.

Ключові слова: літературна критика, персональна інтерпретаційна стратегія, комунікативна подієвість, діалогічність літературного твору.

Постановка наукової проблеми та її значення. Інтерпретаційні стратегії сучасної літературної критики різноманітні, пов'язані з тими чи іншими традиціями критики минулого, тенденціями в художній практиці, напрямками розвитку літературознавства. Аналітичний, прагматичний, а також аналітично-прагматичний методи літературно-критичної діяльності [3] мають у своїй основі певні інтенції суб'єкта критичного дискурсу, що зумовлюють мету здійснення в його просторі інтерпретації літературного твору чи творчості автора. Характер таких інтенцій за будь-яких обставин узгоджується зі складними комунікативними процесами, що розгортаються по лінії автор – критик – читач. Ці процеси невід'ємні від буття літературного твору (творів), його (їх) естетичної та онтологічної комунікативної подієвості.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Якщо суб'єкт літературно-критичного дискурсу утримує рівновагу між позиціями абстрактного автора та абстрактного читача [6], обов'язково іманентно присутніми в будь-якому творі, то критична інтерпретація здійснюється як наукова, аналітична, твороцентрична. Така критична інтерпретація відповідає концепції літературної критики як науки, базової літературознавчої дисципліни. Якщо рівновага зміщується в бік читача літературного твору, то увага критика концентрується на особливостях сприйняття ним твору, тоді критична інтенція підпорядковується завданню корекції такого сприйняття, «підтягування» реального суб'єкта читання до того рівня, який буде максимально наближений до позиції ідеального абстрактного читача. У такому разі критична інтерпретація реалізується як публіцистична, прагматично орієнтована, аксіологічна згідно з концепцією літературної критики як публіцистики. Аксіологічною такого гатунку критику можна назвати тому, що вона акцентує суттєві розбіжності у ціннісних орієнтаціях автора та читача, котрі унеможливають естетичну й онтологічну комунікацію в межах літературного твору. Феномен художньої цілісності літературного твору, власне, передбачає перетин естетичного та аксіологічного [1]. Цей перетин зумовлює можливість здійснення гармонізації внутрішнього світу людини, позитивного впливу на її спосіб бачення світу та буття в ньому, що їх традиційно пов'язують із виховною функцією літератури. У разі зміщення уваги критика в бік автора, авторського задуму та художніх перемог чи поразок у ході його реалізації, у сферу

авторських інтенцій, духовного буття автора критичне осягнення твору стає реплікою в нескінченному творчому діалозі, виходить за межі літературної критики в простір художньої творчості, дає змогу критику презентувати свій погляд як зіставний з авторським. Таке зміщення рівноваги лежить в основі концепції літературної критики як літератури, невід'ємної частини літературного процесу.

Мета статті полягає в характеристиці літературно-критичних праць Є. Сверстюка як таких, що виникають на перетині художнього та публіцистичного стилів. Оцінка ним творчості авторів, прочитання творів здійснюється з чітко усвідомленої позиції, яка активно репрезентується, зумовлюючи перебіг діалогу і з автором, і з читачем, та потребує ґрунтовної характеристики.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Позиція, що зумовлює літературно-критичну інтерпретаційну стратегію Є. Сверстюка, передусім морально-етична, а вже потім естетична, ідеологічна, політична тощо. У її основі – свідоме християнське світосприйняття, у контексті якого розглянуто естетичні, ідеологічні, політичні – будь-які явища. Це споріднює літературно-критичну концепцію письменника з релігійною філософською критикою, одним із засновників якої був М. Гоголь («Обрані місця із листування із друзями»). «Вся етика й естетика – з християнського коріння» [5, с. 168], – стверджував Є. Сверстюк. На його думку, відрив від християнських традицій, утрата віри призвели до страшних наслідків: політичного конформізму, культурного занепаду, моральної деградації. Критику радянської влади Є. Сверстюк здійснює саме з позиції підданих руйнації християнських традицій, викриваючи її безбожний характер. Назва книги «Блудні сини України» має бути прочитана саме в такому контексті, адже «блудний син» – це людина, котра відійшла від Бога, загубилась у далечині від нього, утративши віру. Відродивши віру в Бога, безбожні сини України віднайдуть і себе, і свою країну, і весь Божий світ.

У цій системі координат Є. Сверстюк інтерпретує твори і класичної, і сучасної літератури. Його літературно-критична інтерпретаційна стратегія яскраво виявляє себе як християнська в статті «Феномен Шевченка». Т. Шевченка та його творчість критик сприймає крізь духовне буття українського народу: «Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять» [5, с. 175]. У біблійній традиції вплив на духовну еволюцію народу був можливий лише для пророка – людини, яка, відповідно до волі Бога, несла Його Слово іншим людям. У Старому Заповіті є чітке розмежування між владою пророків та правителів-царів, яких Бог дає євреям на їхнє прохання. Так виникає можливість збочення історичного розвитку, який може піти врозріз із духовною еволюцією, якщо земна влада суперечить Божій волі, якщо правителі почнуть ігнорувати пророків або навіть знищувати їх. Для Є. Сверстюка Шевченко – пророк українського народу, пророк саме християнський, оскільки його доля відповідна шляху страждання, а не володарювання (із багатством і славою як його атрибутами): «Шевченко в нас більше ніж великий поет – він національний пророк і мученик, розп'ятий і воскреслий» [5, с. 175].

Культурний феномен «воскресіння» Шевченка, яке уможливило правильне розуміння його натхненного Богом пророчого Слова, Є. Сверстюк протиставляє різноманітним ідеологічним спекуляціям, котрі простежувалися за радянських часів та, власне, продовжуються й сьогодні. Звужене радянське «соціологічне» розуміння творчості Шевченка ігнорувало християнську насаженість його поетичного слова. Для поета молитва, райська краса природи, присутність живого Бога в любові до людини були несумісні із соціальним та будь-яким іншим насильством. Звідси – його неприйняття кріпацтва та самодержавства, що суперечили Божим законам, позбавляючи людину волі, а в максимумі владного зловживання – і життя. «Воля, як і життя, – зазначає Є. Сверстюк, – це вищий дар Божий. Звеличена поетом проста людина є суб'єктом морального закону, носієм свобідної волі – “святої воленькі”» [5, с. 176].

У контексті здійсненого Є. Сверстюком прочитання поезії Т. Шевченка стає зрозумілою сутність загальновідомої Шевченкової поетичної формули «...буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі» («І Архімед, і Галілей...»). Син і Мати постають у єдності божественного й людського, коли любов досягає своєї духовної вершини у взаємній зверненості Бога до людини та людини до Бога, а «люде на землі» несуть у собі уявлення про можливе вільне єднання людей у Христі – на засадах рівності й любові, про оновлене людство, якому буде відкрита дорога в майбутнє.

Для Є. Сверстюка надзвичайно важливо відновити в сприйнятті сучасного українського читача розуміння Божого підпорядкування Шевченка-поета, зруйнувати стереотипи ідеологічного розуміння його поезії. Такого типу корекція читацького сприйняття, реставрація втрачених християнських моральних норм як органічного для духовного буття українського народу підґрунтя розуміння (у широкому загальнокультурному сенсі цього слова) зумовлювала прагматично-публіцистичні

інтенції критичної інтерпретації творчості Шевченка: «Нині, коли Україна стала місцем найжорстокіших експериментів віку, великою Чорнобильською притчею, Шевченкове сонце зазирає нам у вічі так, як ще ніколи» [5, с. 175]. Поетичне слово Шевченка як провідник Божого Слова, Слова «всетворящої любові», на думку Сверстюка-критика, мало дати сучасному українському читачеві відчуття твердого морального ґрунту під ногами, допомогти усвідомити правду про себе й свою країну, намітити шляхи виходу зі страшної кризи, духовного занепаду, що обертається катастрофічним розгортанням історичних подій.

З іншого боку, діалог із Шевченковим Словом мав особливе значення для Сверстюка-поета, набував творчого характеру. Це відчувається не лише в поетичних творах, а й у літературно-критичних працях, у просторі котрих з'являються паростки художнього мислення, проростають художні образи – не ілюстративні, а самодостатні, із великим потенціалом подальшого розвитку та входження в різноманітні контексти. Так, цитований вислів про страшні спроби перетворення нашої країни на «велику Чорнобильську притчу» містить і натяк на апокаліптичні одкровення Нового Заповіту, і художню думку про те, що доля окремої країни може бути прочитана й зрозуміла як інакомовлення щодо долі інших країн, усього світу. Метафора «Шевченкове сонце» ґрунтується на порівнянні натхненного Богом пророчого Слова із сонцем. Таке порівняння уможливується спільною здатністю обох компонентів випромінювати животворне світло / істину, в одному випадку необхідне для фізичного існування, а в іншому – для духовного буття. Образ же сонця-слова, що «зазирає нам в очі», примушує усвідомити як провину «нашу» пасивність у розмові з поетом, байдужість до його напруженої духовної праці, результатом якої стає поезія. Хоча, власне, цей образ має й інші можливості розуміння, що якраз і є ознакою художньої самодостатності.

Книга «Блудні сини України» характеризується цілісністю, яка виявляє себе, передусім, на рівні стилю. Усі образи, котрі виникають на ґрунті розгортання публіцистичного чи літературно-критичного висловлення автора, підпорядковані єдиному завданню – осмисленню долі України та її «блудних синів» у потоці історії, на тлі руху від минулого крізь сьогодення до майбутнього, неможливого без духовного відродження, яке мислиться саме в контексті християнського світобачення. «Вавилонська вежа», «падіння ідолів», «пророче Слово», «Мадонна», «Син Чоловічий», «грішне і праведне» – це основні художньо-публіцистичні концепти книги, що зумовлюють її пристрасну стилістику та свідчать про певну картину світу й концепцію людини. Цей світ, передусім, Божий, тому Вавилонську вежу взагалі не треба будувати, падіння ідолів автоматично не призводить до єднання з духом, пророче Слово має бути почутим і сприйнятим усім серцем та всіма серцями, а прощання з Мадонною не може привести до добра. Людина у світі Є. Сверстюка повинна усвідомлювати себе в контексті долі Христа, ступаючи на тернистий шлях духовного зростання: «І буде в муках зростати Чоловік вічними слідами Сина Чоловічого» [5, с. 94].

Християнство усвідомлюється Є. Сверстюком як головна ідеологія, що залишається актуальною для українського народу від князівського правління до гетьманщини. Але це особлива ідеологія – органічна, яка не нав'язується згори, не регламентується державою, а виростає безпосередньо із життєвої практики, орієнтованої на батьківські традиції, із художньо-поетичного фольклорного та індивідуального буття. Звісно, період, коли християнство треба було прийняти як щось зовнішнє, увійти в його систему координат, узгодити з уже сформованими світоглядними та світовідчуттєвими позиціями, залишився в далекому минулому, забувся. Особливо на тлі характерної для ХХ ст. теорії та практики атеїзму, що стала наслідком зламу традиційної релігійної свідомості в Європі, створила підґрунтя для страхітливих руйнівних ідеологічних та соціально-політичних експериментів, християнство усвідомлювалося багатьма людьми як духовна опора, можливість духовного порятунку в катастрофічному світі, де загибель людини стає головною ознакою теперішнього, а загибель людства – найбільш вірогідною перспективою в майбутньому. Для Є. Сверстюка необхідність повернення до християнства, усвідомленого як єдина прийнятна ідеологія, – це та вистраждана життям правда, до якої він прийшов через духовний нонконформізм, послідовне жертвоне служіння ідеалу внутрішньої свободи людини. Правда, яка не складалася з «уламків ідолів ілжі», а була перевірена в надзвичайно складних обставинах життя, у граничній ситуації слідства, ув'язнення, заслання, оплачена власним моральним вибором та переживанням його наслідків.

Отже, прийнятною виявляється лише та ідеологія, яка не суперечить духовності, по суті, є духовністю. Є. Сверстюк мріяв про можливість моральної політики, намагався побачити її зерна в сучасності, хоча сам усвідомлював утопічність таких настанов. Його турбувала проблема формалізації духовних пошуків, симуляції руху до правди, до відродження. «Нині ми пробуємо знайти спільний знаменник і культурні вартості у феномені духовности. Просто на тій підставі, що

бездуховність явилася нам в образі розбитого корита, як антипод усіх вартостей. А не тому, що пізнали духовність як повітря, в якому живе добро, світить краса і дихає дух істини», – із боєм зауважував Є. Сверстюк, відтворюючи відому ще з античних часів триєдність «істини, добра і краси» в підкреслено екзистенційному плані. Історія вже знає приклади того, як християнські ідеї, використані в ролі ідеології, перетворювались у свою протилежність, породжуючи хрестові походи чи то діяльність інквізиції. І моральне підґрунтя такого виду перетворень уже досліджувалось. Згадаймо хоча б «Легенду про великого інквізитора» Ф. М. Достоевського (точніше – Івана Карамазова), охарактеризовану ним інквізиторську антитріаду «диво, таємниця та авторитет».

Серед літературно-критичних міркувань Є. Сверстюка можна побачити такі, що примушують замислитися над можливістю негативізації інтерпретації, яка здійснюється з християнських позицій. Так, наприклад, щодо творчості О. Солженіцина критик зазначає: «досить виписати в одну колонку праведне, в другу – грішне з публікацій його – і вийде колосальна суперечка із самим собою» [5, с. 129]. Уявімо, що літературно-критична інтерпретація будується на засадах відділення грішного від праведного в аналізованому тексті, хай навіть публіцистичному. Така настанова, вочевидь, суперечить самій сутності християнства, оскільки Христос, як ми знаємо, говорив про необхідність утримуватися від суду над іншими, шукати грішне насамперед у самому собі. Так, дорікаючи О. Солженіцину за внутрішню суперечливість, Є. Сверстюк і сам упадає в неї, як і ми зараз, ідучи подібним шляхом. З іншого боку, процитований фрагмент свідчить про тяжіння і художнього, і літературно-критичного мислення Сверстюка до бінарних опозицій, яке ним самим усвідомлювалось і відповідало міфологізму модерністської прози та структуралістським стратегіям аналізу тексту.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Літературно-критична концепція Є. Сверстюка ґрунтується на глибоких знаннях історії літератури та культури, особистісному розумінні творів літератури й мистецтва, що належали різним епохам, різним національним літературам. Він сприймає культурний розвиток Європи та світу в цілому, як єдиний простір, усвідомлення етичних та естетичних координат й орієнтирів якого дає змогу літературно-критично досягнути будь-яке явище літературного та, ширше, культурного розвитку. Із цього погляду Є. Сверстюк мислить дійсно в «європейському контексті». «Для західної свідомості ось історії – Христос, – писав К. Ясперс. – Християнство, християнська церква є, можливо, найбільш величною та піднесеною формою організації людського духу, яка будь-коли існувала. З іудейства сюди перейшли релігійні імпульси та передумови (для історика Ісус – останній в ряду іудейських пророків, що усвідомлює свій зв'язок із ними); від греків – філософська широта, ясність та сила думки, від римлян – організаційна мудрість у сфері реального. З усього цього виникає певна цілість, якої ніхто не передбачував заздалегідь...» [7, с. 82].

Отже, серцевиною, основою персональної літературно-критичної інтерпретаційної стратегії Є. Сверстюка виступає саме християнство, християнське світосприйняття. О. Мень так визначав сутність християнства в лекції, прочитаній напередодні своєї загибелі: «Нескінченна цінність людської особистості; перемога світла над смертю та тлінном; Новий Заповіт, який виростає, наче дерево з маленького жолудя, Новий Заповіт, котрий сквашує історію, як закваска тісто. І вже сьогодні Царство Боже таємно являється серед людей. Коли ви творите добро, коли ви любите, коли ви споглядаєте красу, коли ви відчуваєте повноту життя – Царство Боже вже торкнулося вас. Воно не лише в далекому майбутньому, воно не лише у футурологічному спогляданні, воно існує тут і тепер» [4].

Літературно-критичні настанови Є. Сверстюка, таким чином, не лише виявляються близькими до філософської релігійної критики та християнської інтерпретації, а й узгоджуються із концепцією художньої літератури як простору доброякісного духовного єднання людей, що здійснюється на засадах діалогу, сповненого прагнення до розуміння, – тобто на засадах любові, яка не знає винятків. Погляд на літературу щодо християнського світосприйняття відповідає діалогічній сутності літературного твору [2], зверненого до кожної людини, потенційно відкритого для всіх людей, щоб поділитися добрим і правдивим словом, що віддзеркалює й витворює у своїй цілісності красу світу та людини, Словом, без якого подієва повнота буття залишається недосяжною.

Джерела та література

1. Астрахан Н. Буття літературного твору: аналітичне та інтерпретаційне моделювання : монографія / Н. Астрахан. – К. : Академвидав, 2014. – 432 с. – (Серія «Монограф»).
2. Бубер М. Я и Ты / М. Бубер ; [пер. В. В. Рынкевича] // Два образа веры. – М. : Республика, 1995. – С. 16–92.

3. Говорухина Ю. А. Русская литературная критика на рубеже XX–XXI веков : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.01.01 «Русская литература» [Электронный ресурс] / Ю. А. Говорухина ; Томск. гос. ун-т – Томск, 2010. – Режим доступа : <http://www.dissers.ru>
4. Мень А. Мировая духовная культура [Электронный ресурс] / А. Мень. – Режим доступа : <http://predanie.ru/lib/book/72301/>
5. Сверстюк Є. Блудні сини України / Є. Сверстюк. – К., 1993. – 256 с. : ілюстр. – (Українське відродження: історія і сучасність / Б-ка журналу «Пам'ятки України». Кн. 13. – Сер. 1. – Вип. 1–2) ; (Письменники України та діаспори / Т-во «Знання України». – Сер. 6. – Вип. 3–4).
6. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – М. : Яз. славян. культуры, 2003. – 312 с. – (Studia philologica).
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории / К. Ясперс ; [пер. с нем. М. И. Левина ; вступ. ст. П. П. Гайденко]. – М. : Политиздат, 1991. – 527 с. – (Мыслители XX в.).

Астрахан Наталья. Христианство как основа литературно-критической интерпретационной стратегии Евгения Сверстюка (на материале книги «Блудные сыны Украины»). В статье христианские идеи рассматриваются как определяющие в плане формирования литературно-критической интерпретационной стратегии Евгения Сверстюка. На примере книги «Блудные сыны Украины» показано, что именно с таких позиций Сверстюк-критик осуществляет прочтение-интерпретацию литературных произведений, стремясь прежде всего к коррекционно-реставраторскому влиянию на читательское восприятие и презентации такой концепции художественной литературы, которая соответствует христианскому представлению о возможностях Слова. С возрождением христианской морали как единственной органичной для украинского народа идеологии, которая естественно вырастает на почве культурных и бытовых традиций, Евгений Сверстюк связывал преодоление духовного кризиса, ставшего следствием слома религиозного сознания, отхода от веры. Этими установками обусловлены художественные и публицистически-прагматические интенции его литературно-критических оценок, актуализирующих традиции философской религиозной критики, ведущей начало от «Избранных мест из переписки с друзьями» Н. Гоголя.

Ключевые слова: литературная критика, персональная интерпретационная стратегия, коммуникативная событийность, диалогичность литературного произведения.

Astrachan Nataliya. Christianity as the Basis of Literary-Critical Interpretive Strategies of Yevhen Sverstyuk (Based on the Book «Prodigal Sons of Ukraine»). The article Christian ideas are considered defining in terms of the formation of literary-critical interpretive strategies Yevhen Sverstyuk. For example, the book «Prodigal sons of Ukraine» it is shown that such policy Sverstyuk-critic performs the reading-interpretation of literary works, seeking primarily to correctional and restorative effect on the reader's perception and presentation of such a concept of literature that corresponds to the Christian idea of zmoznosti Words. With the revival of Christian morality as the only organic for the Ukrainian people's ideology, which naturally grows on the soil of cultural and household traditions, Yevhen Sverstyuk linked the overcoming of the spiritual crisis caused by the dismantling of religious consciousness, departing from the faith. These installations due to the artistic and publicist-pragmatic intentions of his literary-critical assessments of actualizing the philosophical tradition of religious critique, leading from start «Selected places from correspondence with friends» by N. Gogol.

Key words: literary criticism, personal interpretation strategy, communicative events, the dialogism of the literary work.

Стаття надійшла до редколегії
20. 12. 2015 р.

УДК 821.161.2-1.09(477.82)

Юлія Васейко

Семантичне наповнення концепту «ув'язнення» в поезіях Євгена Сверстюка

У статті проаналізовано життєві обставини, які вплинули на формування індивідуально-авторської картини світу Євгена Сверстюка, що в художній формі представлена в поезіях митця, описано ключові поняття концептосфери майстра слова, основну увагу звернено на структурно-значеннєві параметри інформаційного поля, центром якого є концепт *ув'язнення*.

Ключові слова: індивідуально-авторська картина світу, концептосфера, концепт, семантичне наповнення, реалія.